

pológiában, Meadnél, pedig a társadalom, a nem és a személyiség összefüggései, maradéktalanul érzékeltetik azokat az összefüggéseket, melyek felvillantását a tanulmánykötet célozza: a pszichológia és az antropológia kölcsönös determináltságát. Kifejtésükben a szerző szélességben és mélységben egyaránt szabadon tallózik, feloldva ezzel a tudományos közlemények gyakran sajnálatosan száraz közlés módját, kizárólag a téma által korlátozva.

A rendszerelmélet tanúsága szerint

korunk tudományos diszciplínái a differenciálódás és az ezzel egyidejű integrálódás szakaszában vannak: egy-egy tudományon belül a tudományágak sora differenciálódik, ugyanakkor az interdiszciplináris területeken újabb és újabb tudományágak integrálódnak a határtudományokban. Erről az egyidejű, kétirányú folyamatról tanúskodik Rudi Supek könyve is, mely tucatnyi tudományág művelőinek tud újat mondani és még több újat sejtetni.

Szőllősy Vágó László

A BALKÁNI NÉPEK TALÁLÓSAINAK KORPUSZA

A Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia új sorozatáról

Az utóbbi évtizedekben világszerte kifejezett érdeklődés nyilvánul meg a folklór egyik sajátos területe iránt; nyelvészek, folkloristák, művelődéstörténészek és más rokondisziplínák kutatói foglalkoznak egyre nagyobb lendülettel azokkal a kérdésekkel, amelyek a kisepikai prózaműfajokhoz tartoznak. Miként az elnevezés is mutatja, a kisepikai prózaműfajok is több műfajt ölelnek fel, amelyek közül elsősorban a proverbiumok, a találósok, valamint újabban a viccek iránt nyilvánul meg kutató érdeklődés. A felsorolt műfajok némelyikének évtizedekig megjelenő folyóirata volt és van napjainkban is; különösen a parömiológia az, amelyet Nyugaton és Keleten egyaránt művelnek, s ezt a munkálkodást tekintélyes és nemzetközi érdeklődést kiváltó könyvek és elméletek dokumentálják.

E világszerte érvényesülő tudományos trendvonalról bizonyára nem függetlenül, de természetesen egyéb szempontok is közrejátszottak a belgrádi Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia Nyelvi és Irodalmi Osztályának új vállalkozása és kiadványsorozata megindításában. Az SZTMA ugyanis 1980-ban megindította a Balkánon élő nem szláv népek találóskincsének kétnyelvű, változtatott közzétételét. A sorozatnak 1980-ban és 1981-ben eddig négy kötete jelent meg: a török, a cigány, az aromun

és az albán válogatott találós kötetek. Mivel olyan vállalkozásról van szó, amely jelentőségében a nemzetközi összehasonlító folklorisztika (és még néhány komparatív tudományszak) érdeklődésére tarthat számot, nem lesz érdektelen ismertetnünk a sorozat létrejöttének legfontosabb adatait, valamint koncepcióját.

A kötetek olvasója abban a szerencsés helyzetben van, hogy nem kell dühöngenie világosan megfogalmazott bevezetés hiánya miatt. A sorozat első kötetének élni ugyanis ott olvasható — nyilván a remélt nemzetközi érdeklődésre való tekintettel francia nyelven is — Vojislav Đurić akadémikus bevezető szövege, amely „A balkáni népköltészeti alkotásokról” címet viseli. (Egy zárójel erejéig azonban itt meg kell állni: Đurić a „balkanske narodne umotvorine” kifejezést használja, amely igen tágra értelmezhető: a szájhagyományozott lírai, epikai és prózaepikai műfajok mellett ide tartoznak a kisepikai prózaműfajok is.) A bevezető tanulmány a balkáni térség — a szerző sajátos szemlélete jegyében ide vonja „Pannóniát” is — etnikai folyamataiba ad történeti betekintést, felsorolva mindazokat a népeket, amelyek a történelem során hosszabb vagy rövidebb ideig lakták ezt a területet. E bonyolult folyamatok alapján megállapítást nyer,

hogy a szájhagyományozott népköltészet alkotások szempontjából a Balkán „a legnagyobb tudományos kihívást jelentí, hisz számos nép szellemi hagyományainak nyomai következtethetők ki ebből a tradícióból. Đurić hosszabb bekezdésben kitér még egy mozzanatra, amely minden tekintetben tovább gazdagította és árnyalta a balkáni népköltészeti hagyományt: kitér arra, hogy a balkáni térség a történelem folyamán számos nagy, több földrészre is kiterjedő birodalom részét is képezte. Nyilvánvaló tehát, hogy a balkáni népek mai népköltészeti hagyományaiban az európain kívül ázsiai és más nyomok is kikövetkeztethetők.

Summázva fenti gondolatmenetét, végül megállapítja, hogy a hosszú évszázadok etnikai, oivilizatorikus és kulturális kölcsönhatása és egymásbefonódása következtében sok szempontból egyedülálló balkáni szubsztrátummal kell számolnunk, amely a régészet, az antropológia és a néprajztudomány szempontjából is fontos kutatási terület.

E sajátos helyzet következtében kialakult balkáni népi orális tradíció azonban egyáltalán nem nyert még olyan feldolgozást, amelyen megilletné. Đurić utal arra, hogy az elengedhetetlenül szükséges egybevető balkáni népköltészeti vizsgálódás előfeltételei nem adottak: bizonyos számú kiváló dolgozatot leszámítva a balkáni népek népköltészeti korpusza tulajdonképpen alig hozzáférhető, hisz egyrészt ma már elérhetetlen kiadványokban látott napvilágot, másrészt pedig közlésük módja nehezen állja ki a tudományosabb kritériumokat. S ha van is néhány elfogadható szintű kiadvány, azoknak egy része sem szerepel az európai bibliográfiákban. Ezért tehát a modern elvek szerinti közzététel az egyik előfeltétele a későbbi komparatív vizsgálatnak.

A fentieket előmozdítandó alakult meg Đurić indítványára egy Akadémia-közi Bizottság, amelynek az lenne a feladata, hogy a jugoszláv népköltészeti alkotások legfontosabb gyűjteményeinek kritikai kiadásait készítse elő macedón, szlovén és szerbhorvát nyelven, ideértve a környező országok délszláv kisebbségeinek anyagát is, valamint egy másik bizottság, az SZTMA

Nyelvi és Irodalmi Osztályának keretében, amely a balkáni (nem szláv) népek népköltészeti anyagának kiadását tűzte ki célul maga elé.

Az elsőül megnevezett bizottság hatáskörébe tartozó kiadványok egyelőre késnek, a balkáni (nem szláv) anyag azonban, miként az előttünk fekvő négy gyűjtemény is bizonyítja, a folyamatos megjelenés fázisában van.

A bevezető tanulmány teljes szövegében közli „A balkáni népköltészi alkotások gyűjteménye tudományos kiadásának elveit”, amelyek közül a legfontosabbakat az alábbiakban ismertetjük. A szöveg kimondja, hogy a jelen sorozat a jugoszláv népköltészi alkotások gyűjteményének kiegészítésül készül, és a balkáni népek szellemi hagyományainak sokoldalú tudományos elemzése szempontjából szükséges. A sorozatban összesen hét válogatás jelenik meg. A már felsorolt négy köteten kívül megjelenés előtt áll a magyar, a görög és román anyag is. Persze a tervek nemcsak a találósok kiadását irányozzák elő: az elvek egyik pontja szerint sor kerül majd a lírai dalok és közmondások válogatott kötetének kiadására, később pedig az epikus népköltészet, valamint a mese- és mondaanyag kiadására is. Az elvek szerint az epikai dalok, mesék és mondák majdani válogatásai csak (szerbhorvát) fordításban jelennek meg, a találósok, közmondások és lírai dalok azonban eredetiben és szövegű fordításban is (miként a most tárgyalandó négy találós kötet anyaga is szépen igazolja).

A további — elsősorban textológiai — elvek mellőzése után meg kell említeni, hogy a válogatás (a találós kötetek esetében éppen úgy, mint a később elkészítendő, más műfajok válogatásakor) nem csupán az illető nép Balkánon élő nemzetiségi népességének népköltészeti anyagából történik, hanem minden esetben figyelembe veszi az egész nép teljes, műfajilag aktuális anyagát. Így például a magyar anyag esetében, a jugoszláviai magyarság népköltészeti hagyatéka mellett a jövődöbéli válogatónak merítenie kell az anyanemzet korpuszaiból éppen úgy, mint a csehszlovákiai, romániai, kárpátukrajnai és ausztriai anyagból. Ezt az elvet egyébként

a már kiadott találós válogatások (az albán és a török anyag esetében) alkalmazták is.

A fentiek után Đurić arról beszél, hogy a nagy munkálatok első — kísérleti — lépéséül a balkáni (nem szláv) népek találósainak bilingvis kiadását határozta el a bizottság. A találós műfaji jellemzőinek, alfajainak, nyelvi, művelődéstörténeti, vallástörténeti stb. körülírása után a szerző szól arról a rendező elvről is, amelynek alapján az egyes kötetek anyaga — a sorozat minden egyes köteté esetében egységesen — besorolásra került. A dolgozatról egyértelműen kiderül, hogy a további három (magyar, görög és román) találós kötet is elkészült, s hamarosan megjelenik. Figyelmet érdemel azonban a bevezető szöveg utolsó mondata, amely már előrevetíti az elképzelés minden tekintetben sajnálatosnak tűnő lelassulását: „A legjobb akarat és törekvés mellett is megmutatkozott azonban, hogy ez olyan nagy teher, amelyet egy akadémia nem viselhet, s amelynek viseléséhez elengedhetetlen nemcsak az összes jugoszláv akadémia, hanem a balkáni akadémiai és tudományos társaságok együttműködése is.”

A sorozat első darabja: *Türk bilmeçeleri — Turkske zagonetke. Izbor, predgovor, prevod i komentar: Marija Đukanović i Ljubinka Rajković, Balkanske narodne umotvorine knj. 1. SANU Beograd, 1980. 292. p.* A kötet 1253 találósta tartalmaz a Đurić-féle bevezető tanulmányban rögzített rendszerezési elv szerint besorolva. A válogatás anyagának túlnyomó része egy amerikai kiadványból származik, amely 12 000 találósta sorol fel. Ennek az anyagnak azonban több mint a fele variáns, alapszöveg mintegy 5000 lehet. E mű (*Basgöz, İlhan—Tietze, Andreas: Bilmece. A Corpus of Turkish Riddles. California University Press. Folklore Studies 22. 1973.*) a törökországi anyag mellett számba veszi a ciprusi és balkáni török diaszpórák anyagát is. Az összeállítók azonban kiegészítették ezt a válogatást olyan találósokkal, amelyek jugoszláv orientalistikai intézetek (Zágráb, Szarajevó) gyűjteményeiben találhatóak. Ily módon tehát a kötet hoz egy csomó új adatot az amerikai kiad-

ványhoz képest. Ezek az új adatok csillaggal vannak megjelölve, tehát könnyen megállapíthatók. A válogatást a szokásos jegyzetanyag, továbbá a megfejtések török, illetőleg szerbhorvát nyelvű mutatója egészíti ki.

A kötetnek külön irodalomjegyzéke nincs, de így is kiköveztethető, hogy az egy-két évvel korábban közzétett bulgáriai török találós gyűjtésről nem tud. (*László Mándoki: 103 Turkish Riddles from Sumen (Bulgaria). In: JPME XXII. (1977) 309—320.*) A Basgöz—Tietze-féle találós korpuszról természetesen Mándoki is tud, s tőle tudjuk meg azt is, hogy ez a kiadvány egyben a török találósok katalógusa is. Erről a Türk Bilmeçeleri összeállító nem szólunk, s válogatott anyaguk közzétételénél nem is élnek a katalógus adta besorolási lehetőséggel.

A sorozat következő köteté a balkáni cigányság találósainak válogatását tartalmazza: *Romane garadine alava — Romske zagonetke. Izbor, predgovor, prevod i komentar Rajko Đurić. Balkanske narodne umotvorine knj. 2. SANU, Beograd, 1980. 91. p.* A kötet összeállítójának neve jól ismert a jugoszláv ciganisztikában, eddig már számos cikkben és kiadványban foglalkozott a jugoszláviai cigányság nyelvvel, történelmével, néphagyományaival. A jelen kiadvány nem egészen háromszáz találós szövegét tartalmazza; ez a szám meglehetősen kicsinek tűnik, de megvan a magyarázata is. Rajko Đurić a bevezetőben elmondja, hogy a cigányság találósainak kérdésével voltképpen alaposan és módszeresen még egyáltalán nem foglalkoztak. Ebből következően alig állt rendelkezésre olyan anyag, amiből válogathatott volna. Az általa idézett irodalom mindössze hét olyan adatot sorol fel, amelyben találósok is közlésre kerültek, ezeknek is fele századfordulós közlés. (Ezek közül egyik Wlislöcki Henrik német nyelvű erdélyi cigány népköltészeti kiadványa.) Mindezekben a kiadványokban és anyagközlésekben — Rajko Đurić szerint — mindössze néhány tucatnyira tehető a feljegyzett és közölt találósok száma. A nemzetközi ciganisztika szempontjából éppen ezért minden bizonnyal jelentősnek fog bizonyulni ez a kiadvány,

mert a balkáni térség egyik egységének, Szerbiának cigány lakossága köréből tesz közzé igen szép számú anyagot. Megjegyzendő még az, hogy e kötet előtt a jugoszláv ciganisztikában sem tettek közzé találosokat, bár a jugoszláv ciganisztika kutatása bizonyos hagyományokkal rendelkezik.

A kötethez, a sorozat koncepciójának megfelelően, a megfjtések mutatója, jegyzetek és adalék járul, amelyben a szerző néhány szemelvényt mutat be a szerbiai cigányság hiedelemvilágából.

Megjegyzendő végül, hogy ez a kiadvány is, akárcsak a hasonló jugoszláviai ciganisztikai kiadványok, nem ismerik a magyarországi ciganisztika eredményeit — leszámítva a századfordulós nagy ciganisztikai kutatási hullám első sorban német nyelven kiadott publikációit. Nyilvánvaló azonban, hogy az érdeklődés mégis kiterjed majd erre a területre, hisz nemrégiben jelent meg a magyarországi cigány kutatás története és bibliográfiája, amely a magyar mellett angolul is hatalmas ismeretanyagot kínál föl a nemzetközi ciganisztika (vagy újabb terminológiával: romológia) számára. (*Vekerci József: A magyarországi cigány kutatások története. Folklór és Etnográfia 7. Szerkeszti Újváry Zoltán. Debrecen, 1982.*)

A harmadik kötet az aromunok találosait közli: *Angacitor Armaneste — Aromunské zagonetke. Izbor, predgovor, prevod i komentar Božidar Nastev. Balkanske narodne umotvorine knj. 3. SANU, Beograd, 1980. 94. p.* Ez a válogatás is, akárcsak az előző, egy nemzeté sohasem konstituálódott etnikai csoport népköltészetének egyik műfajába ad betekintést. Božidar Nastev alapos és kitűnően adatolt Előszava hasznos eligazítást nyújt, bár korántsem állítható, hogy az aromun kérdésnek nem lenne régebbi irodalma. Az etnikai csoport aromun elnevezése a tudományos szakirodalomban ismert első sorban, magát az etnikai csoportot más-más balkáni népek más-más névvel illetik napjainkban is. A görögök szóhasználatában első sorban a *vlah* vagy *kucovlah* elnevezés járatos, a szerbek *cincárként* emlegetik őket, a román nyelvben *aromani* vagy *macedo-romani*

néven ismertek. A macedónok szintén *vlahoknak* nevezik őket.

Az aromunok lakterülete napjainkban három országra terjed ki első sorban: a jugoszláv—albán—görög országhatár területén élnek, de Romániában, főként Dobruzsában is megtalálhatók. Lélekszámuk századunk húszas éveiben körülbelül negyedfélszáz ezer lehetett. A mai jugoszláviai aromunok túlnyomó többsége Macedóniában él, kompakt közösséget általában sehol sem alkotva, hanem szimbiózisban a macedón néppel. Nastev tanulmánya a továbbiakban ismerteti ennek az etnikai csoportnak etnogenezisét, s utal azokra a történelmi tényezőkre, amelyek nem tették lehetővé, hogy nemzeté konstituálódjék. Az előző szerint napjainkban legfeljebb elméleti valószínűsége állhat fel annak, hogy kialakuljon az aromun irodalmi nyelv és művelődés. Ennek oka abban rejlik, hogy ez a népesség szilárdan beépült a többségi környezetbe, a kétnyelvűség megszilárdulásával egyre inkább elfelejti anyanyelvét, a vegyes házasságok révén pedig jelentős mértékben elveszti etnikai identitását is.

Bár — mint mondtuk — autochton aromun kultúra sohasem alakult ki, mégis számolni lehetett igen gazdag szájhagyományozott népköltéssel. Ezeket az alkotásokat azonban megfelelő szinten sohasem gyűjtötték össze, s ami közülük közlésre is került, az ma már gyakorlatilag hozzáférhetetlen. A balkáni háborúktól napjainkig — néhány esetleges kísérletet leszámítva — egyáltalán nem történt semmi az aromun tradicionális kultúra megmentése érdekében. Éppen ezért a találosok területén sem állt rendelkezésre nagy anyag, amiből válogatni lehetett volna. A jelen válogatásnak az alapját egy 1900-ban megjelent aromun találos gyűjtemény képezte (*Gr. G. Tocilescu: Ghicitorile Arominilor. Bucuresti, 1900.*), amely a századforduló ismert anyagát prezentálja. Mivel azóta rendszeres gyűjtés nem folyt az aromunok körében, az etnikai identitás erróziója következtében ma már nem sok kilátás van arra, hogy ez a mennyiség valaha is gazdagabbá tehető. Az összeállítónak alkalma nyílt arra, hogy napjainkban kifaggasson

három idősebb, aromun származású adatközlőt. Ez a kísérlet azonban kevés eredménnyel járt: mindössze huszonekét találással gazdagította a nyomtatott forrásokból ismert anyagot. Éppen ezért a kötet szinte válogatás nélkül tartalmazza az addig ismert teljes aromun találós anyagot.

Tekintettel arra, hogy az aromun írásbeliség sohasem jutott el a saját ábécé kialakulásáig, az egyes lejegyzések a román, görög, macedón, szerbhorvát ábécé hatását tükrözik. Az anyag olvashatóságát megkönnyítendő a kötet szerkesztői úgy döntöttek, hogy a szövegek közlésénél a latin ábécét veszik alapul, s bizonyos szintű fonetizálást eszközöltek, elsősorban a szerbhorvát nyelv latin betűs változatát véve alapul. Persze ez a megoldás is csak átmeneti, mert az aromun nyelv gazdag diftongusokban és triftongusokban, ami a lejegyzést igen nehézkesé teszi. A kötet közli Tocilescu kommentárjait, valamint az egyes szövegek forrásait.

A sorozat legutóbbi — negyedik — kötete az albán találósokból közül ezret megközelítő számú válogatást. (*Kashelasha Shqipe — Albanske zagonetke. Izbor, prevod, predgovor i komentar Halit Trnavci i Anton Četa. Balkanske narodne umotvorine knj. 4. SANU, Beograd, 1981. 227. p.*) A kötet bevezető tanulmánya igen rövid, mindössze a kutatástörténetre és az albán találósok legfontosabb jellemzőinek összefoglalására szorítkozik. A két szerző megállapítja, hogy az albán találósok iránti érdeklődés igen későn, a XIX. század második felében indult meg, az első adatok lejegyzői és közzétevői is elsősorban külföldiek, európai albanológusok voltak. Az albán kutatók a század második felében kezdenek érdeklődni a műfaj iránt, de a találós igazából sohasem örvendett olyan érdeklődésnek, mint a többi népköltészeti műfaj.

A kötet a teljes albán találós anyagból nyújt gazdag válogatást, a kosovói anyag mellett szerepelnek benne az

anyaország tudományos intézeteiben tárolt találósok éppen úgy, mint az olaszországi albánok körében gyűjtöttek. A kötet anyagának összeállításában minden tekintetben érvényesülhetnek a sorozat koncepcióját összefoglaló elvek, hisz a válogatók tízezret jóval meghaladó számú anyagból válogathattak.

A sorozatban kiadás előtt álló magyar találósok anyagát megboldogult kollégánk, Tóth Ferenc magiszter válogatta, csoportosította és rendezte sajtó alá. Érdeklődéssel várjuk ezt a kötetet, hisz a találós kutatásnak a magyar nyelvterületen is számottevő eredményei vannak már. Gondoljunk csak Mándoki László kutatásaira és anyagközléseire, a jugoszláviai magyar anyagnál maradvány pedig Lábadi Károlynak nemrégiben megjelent baranyai magyar találós kötetére. (Mándoki eddig legfontosabb közlései: *Délszláv találós kérdések. In: JPMÉ XIX. 1977; Találós kérdések Baranyából. In: JPMÉ XXIII. 1978; Szóbeli rejtvényeink gyűjtés- és kutatástörténete. In: JPMÉ XXIV. 1979.* Lábadi Károly könyve: *Hold letette, nap felkapta. Drávaszögi magyar találósok. Kisepeikai prózaműfajok I. Eszék, 1982.*)

A fentebb elmondottak alapján nyilvánvaló, hogy az SZTMA balkáni találósok sorozata nemcsak a jugoszláv, hanem az európai összehasonlító folklorisztikai kutatás számára is tanulságos, hisz az eddig megjelent négy kötet közül kettő, a cigány és az aromun anyagot tárgyaló eddig ismeretlen, illetőleg régen kiadott korpuszt tesz hozzáférhetővé, a tervezett magyar kötet pedig a teljes magyar nyelvterület első válogatott találós gyűjteménye lesz. Jó lenne remélni, hogy az SZTMA nem áll meg a találósok kiadásánál, hanem — eredeti célkitűzésének megfelelően — ugyancsak sorozatok keretében, számba veszi a többi népköltészeti műfajt is.

JUNG Károly